

SUOMEN SUKUKIELTEN TUTKIMUS JA KOTIMAISTEN KIELTEN TUTKIMUSKESKUS

Kotimaisten kielten tutkimuskeskusta koskevan asetuksen mukaan sen tehtävä on harjoittaa suomen, ruotsin ja saamen kielen tutkimusta ja huoltoa sekä muiden suomen sukukielten tutkimusta. Määritelmä heijastaa sen perustamisaikaisia tehtäviä ja tutkimustavoitteita, joita on täydennetty saamelaiskielten ja viimeksi Suomen viittomakielen ja romanikielen tutkimuksen ja huollon osalta. Vuosi sitten tehdyssä ja talvella 2008 julkistetussa Eila Rekilän Kotusta koskevassa selvityksessä suomen sukukielet on sivuutettu lähes kokonaan, ja niihin viitataan lähinnä välilli-

sesti Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen kirjaston osalta (Kotuksen arviointi).

Arvioin tässä kirjoituksessani Virittäjän pyynnöstä Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen merkitystä, osuutta ja vastuuta Suomessa harjoitettavan suomen sukukielten tutkimuksen osalta. Esittelen Kotuksen toteuttamia ja tekeillä olevia sukukielten hankkeita tai tutkimushankkeita, joissa on tarvittu sukukielten tuntemusta. Lisäksi arvioin, mikä merkitys niillä ja Kotuksella tutkimusinstituutioon ja muistiorganisaatio-
na on valtakunnallisesti Suomessa harjoitettavalle sukukielten tutkimukselle.

▷

Kotusta koskevassa asetuksessa kirjoitetaan väljästi suomen sukukielistä. Niiden tarkempi määrittely ja tutkimustehtävän toteuttaminen ovat olleet tutkimuskeskuksen vastuulla. Taustaltaan sukukielten kytkeminen Suomessa puhuttujen niin sanottujen kotimaisten kielten hankkeisiin liittyy samaan 1970-luvun kielen tutkimuksen ja mittavien kansallisten aineistoperustaisien hankkeiden tilaan, joka johti Kotuksen perustamiseen. Vastaavasti kuin Sanakirjasäätiöllä oli vanhoja, vuosikymmenten ikäisiä keskeneräisiä suomen kielen sanakirjahankkeita, myös sukukielistä oli useita julkaisemattomia aineskokoelmia ja tekeillä suuria sanakirjoja, jotka edistyivät hyvin hitaasti tai eivät ollenkaan ilman vakituista rahoitusta.

Sukukielten tutkimus rajautui käytännön syistä tarkoitamaan niiden kielten sanakirjoja, joiden aineisto oli kerätty 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alkupuolen mittavien kenttäretki- ja keruuhankkeiden tuloksena. Suomen sukukielten tutkimus on aina ollut myös aineistoja tuottavaa ja aineistosidonnaista (Alhoniemi 1996: 445). Etäsukukielten sanakirjoista Heikki Paasonen mordvan sanakirja-aineisto (MdWb), Yrjö Wichmannin ja muiden tšeremissin (marin) sanakirja-aineisto (TschWb) sekä Artturi Kanniston vogulin (mansin) sanakirja-aineisto olivat peräisin Suomalais-Ugrilaisen Seuran stipendiaattien kenttätömatkoilta. Karjalan kielen sanakirjan (KKS) aineiston kokosivat useat tutkijat. Näistä vogulin sanakirjaa lukuun ottamatta kaikki ovat valmistuneet ja ilmestyneet kahden viime vuosikymmenen kuluessa. Mainituille sukukielten sanakirjoille kertyi ikää noin sata vuotta, ja ne sitoivat keskeneräisinä huomattavan paljon alan tutkijaresursseja.

Julkisin varoin rahoitettavan tutkimuslaitoksen vastuu sukukielistä ei kuitenkaan rajoittunut pelkästään edellisiin keruuret-

kien tuloksena syntyneisiin sanakirjahankkeisiin. E. N. Setälän sanakirjaohjelman peruina Kotukselle siirtyi myös Suomen kielen etymologisen sanakirjan (SKES) kirjoittaminen, jossa tarvittiin sukukielten monipuolista tuntemusta. Etymologinen tutkimus on tästä syystä ollut alusta alkaen lähinnä fennougristien tehtävänä, ja se on siksi ollut keskeisellä sijalla Suomessa harjoitettavassa sukukielten tutkimuksessa. Etymologisen sanakirjan ideologisen isän E. N. Setälän mielestä suomen kielen etymologisen sanakirjan tekeminen itse asiassa edellytti esitöinä kaikkien suomalais-ugrilaisen kielten sanakirjoja (Tanner 2007: 10). Jälkikäteen voidaan silti todeta, että onneksi esimerkiksi suomen kielen etymologista sanakirjaa ei jätetty kuitenkaan odottamaan sukukielten sanakirjojen valmistumista, vaikka edellytykset siihen olisivatkin nykyään huomattavasti paremmat.

SKES:n jälkeen tehty etymologisen sanakirjan kansantajuisemmaksi tarkoitettu laitos Suomen sanojen alkuperä (SSA) edustaa samaa traditiota, ja varsinkin etymologisten sanakirjojen alkuvaiheissa korostui myös rinnalla tehtävä sanaston alkuperää ja muuttumista koskeva primääritutkimus. Uutena hankkeena samaa perinnettä jatkaa saamelaiskielten sanojen alkuperää kartoitettava Älgu, ja viimeisteltävänä on Kotuksen koordinoima lähialueiden kansainvälinen yhteistyöhanke Itämerensuomalainen kielikartasto.

Sanakirjahankkeiden lisäksi sukukielten tutkimuksen kannalta kansainvälisestikin ainutlaatuisen tärkeä on ollut kirjasto, joka koostuu edelleen kahdesta osasta. Tutkimuskirjasto Suomen suku palveli ensisijaisesti etymologisen sanakirjan tarpeita. Siihen liitettiin vuonna 1979 valtion kanssa tehdyllä sopimuksella Suomalais-Ugrilaisen Seuran kirjasto (ks. lähemmin Kahla 2008), ja kokoelmien karttuminen on sen jälkeen perustunut erityisesti Tieteellisten

seurain valtuuskunnan koordinoimaan julkaisuvaihtoon. Myös kirjasto on mainittu asetuksessa, jonka mukaan sitä on kehitettävä ja kartutettava uralistiikan julkisena tutkimuskirjastona. Kotuksen selvityksessä arvellaan, että kirjastossa on todennäköisesti samankaltaista aineistoa kuin Helsingin yliopiston kirjastossa (Kotuksen arviointi s. 31–32). Samankaltaisuus koskee kuitenkin vain aihepiiriä: vaikka kirjastokokoelmat ovat huomattavan laajat, ne koostuvat valtaosin sellaisesta kirjallisuudesta ja nimikkeistä, jota ei ole muissa kirjastoissa, ei esimerkiksi Helsingin yliopiston kokoelmissa.

Kun edelliseen lisätään vielä se, että Suomen kielen nauhoitearkistossa säilytetään myös sukukielten äänitallenteita, joita on viime vuosina digitoitukin, piirtyy Kotuksessa harjoitetun sukukielten tutkimuksen kokonaiskuva. Nauhoitearkistoon on pitkään tallennettu myös muiden uralilaisten kielten äänitteitä, ja se onkin ainoa julkinen arkisto, jossa sellaisia on saatavilla. Vaikka sanakirjahankkeet on alun alkaenkin tarkoitettu saatettavaksi päätökseen, kyse ei ole yksittäisistä hankkeista, vaan Kotus on tällaisen profiilin mukaisesti tärkeä suomen sukukielten tutkimuksen muistiorganisaatio. Sukukieliä koskeva tutkimustieto on palvelut ainakin kahdenlaisia päämääriä. Suomen kielen etymologisiin sanakirjoihin tähdännyt tutkimustraditio on tarvinnut tietoa helpommin avautuvien lähisukukielten lisäksi myös etäsukukielistä sekä kontaktikielistä, jotka ovat kielen varhaishistoriassa vaikuttaneet sanaston ja kieliyhteisön kehitykseen. Toisaalta konkreettiset sanakirjahankkeet ovat edellyttäneet kyseessä olevien kielten erityistuntemusta. Tällainen tutkimustieto ei rajoitu pelkästään toteutettavan sanakirjan tarpeisiin, vaan useat sanakirjojen tekijät ja toimittajat ovat olleet myös tutkimansa kielen ja sen puhujayhteisön erinomaisia asiantuntijoita.

Historiallisen yhteyden hahmottaminen ja selittäminen on ollut aiempina vuosikymmeninä vallitseva suuntaus. Nykyään uhanalaisia vähemmistökieliä koskevasta tutkimustiedosta puhutaan usein kielidiversiteettiä, kielten erilaisuutta ja samuutta selittävänä empiirisenä kielentutkimuksena. Muistiorganisaation tehtävä on turvata tutkimustiedon jatkuvuus ja siihen tarvittavan infrastruktuurin toimivuus. Sellaisena Kotus on merkittävä keskus myös kansainvälisesti, ja esimerkiksi kirjastokokoelmat ainutlaatuisia eikä vastaavaa materiaalia ole avoimessa lukusalikäytössä yhdessäkään muussa kirjastossa. Esimerkiksi Venäjällä yksittäisten kirjojenkin käyttöön vaaditaan usein erityislupa, jos ne ylipäättään kuuluvat kokoelmiin.

Suomen sukukieliä koskeva tutkimustieto ja -traditio koskevat erityisesti yhteiskunnallisesti vakiintumattomia uralilaisia kieliä eli muita kuin suomea, viroa ja unkaria. Saamelaiskielten huoltoa ja tutkimusta koskevista tehtävistä on säädetty erikseen, ja niiden osalta asema Kotuksen kielenä liittyy saamelaiskielten yhteiskunnallisen ja juridisen aseman vahvistumiseen Pohjoismaissa kolmen viime vuosikymmenen kuluessa. Toteutuneiden tai keskeneräisten sanakirjahankkeiden kielet karjala, mordva, mari ja voguli (mansi) sekä sanastokokoelman ja -tietokannan edustama vepsä ovat kaikki kieliä, joiden yhteiskunnallinen asema on heikompi, monissa tapauksissa hyvin heikko. Puhujayhteisöt eivät alun perinkään olleet riittävän vahvoja tai organisoituneita siten, että olisivat kyenneet keräämään ja käsittelemään sanakirjoihin koottua tietoa. Sanakirjatyöhön kuluneen vuosisadan aikana puhujayhteisöjen tilanne on muuttunut niin dramaattisesti, ettei vastaavaa aineistoa ole enää saatavilla, ja osa niistä on kadonnut kokonaan. Sukukielten sanakirjojen ja niihin liittyvän tutkimusperinteen tehtäväksi on siis tullut samalla tallentaa tietoa katoa-

▷

vista kielistä ja kieliyhteisöistä. Parhaassa tapauksessa, kuten vasta valmistuneen Tšeremissin sanakirjan osalta kerätty tieto palautuu valmiin sanakirjan muodossa kieliyhteisön omaan käyttöön.

Kotuksen perustaminen ja vastuun ottaminen keskeneräisistä ja epäsäännöllisen rahoituksen varassa edenneistä kansallisista sanakirjahankkeista merkitsi myös tiedeyhteisön vastuualueiden uudelleenjärjestelyä. Kotus on ainoa instituutio, jolle on laissa annettu tehtäväksi tutkia suomen sukukieliiä. Niitä tutkitaan myös joissakin yliopistoissa. Mutta jos unkarin ja viron opetuksen sekä myöhemmin Oulun yliopiston yhteyteen perustetun Giellagas-instituutin saamelaiskielten tutkimukseen suunnatut resurssit jätetään pois, yliopistojen sukukielten tutkimukseen suunnatut henkilötyövuosiresurssit olivat 2000-luvun taitteeseen tultaessa yhteen laskettunakin korkeintaan yhtä suuret kuin Kotuksen. Lisäksi yliopistoissa työn kuva on osin toinen opetuksen ja hallinnollisten tehtävien takia.

Suurimpia sukukielten tutkimusta koskevia muutoksia on kuitenkin kieliyhteisöjen muuttuminen. Vaikka Neuvostoliiton romahtaminen merkitsi totalitaarisen yhteiskuntajärjestelmän romahdusta, avasi suljettuja alueita, vapautti tiedonkulun ja helpotti ihmisten liikkuvuutta, kielivähemmistöjen tila ei ole ratkaisevasti parantunut. Usean kielen tilanne on kurjistunut entisestään pitkään jatkuneen väestön vähene-
misen, assimiloitumisen sekä kulttuurisen muutoksen, teollistumisen ja kaupungistumisen takia. Modernien valtioiden ja kansalliskieleltään samaa taustaa edustavien Suomen, Viron ja Unkarin vastuu uralilais-
ten vähemmistökielten tutkimuksesta korostuu tilanteessa, jossa äidinkieli-
set eivät itse voi kantaa kuin vähän vastuuta kielensä ja kulttuuriperintönsä jäsentämisestä ja niitä koskevan tiedon tuottamisesta. Kaikkiin Venäjän uralilaisiin kieliin pätee 2000-lu-

vun alussa väittämä, että myös jonkinlaisen jalansijan modernissa yhteiskunnassa saaneiden kielten, kuten marin, udmurtin ja komin äidinkieli-
set opettajat ja tutkijat ovat kieliyhteisöjen nopean muuttumisen ja kielen modernisoimistarpeen rankassa ristipaineessa. Useimpien muiden kielten osalta kysymys on kääntynyt jo kielieko-
logisesti toiseen asetelmaan: voidaanko puhujamäärältään pitkään kutistuneita kieliä revitalisoida ja onko käänteinen kielenvaihto mahdollinen niiden puhuma-
alueilla.

Kielellisen ja kulttuurisen uhanalaisuuden perustan läpikotainen analysointi ja mahdollisten vastalääkkeiden etsiminen on kielten uhanalaisuuden tutkimuksen ja sen koskettamien kieliyhteisöjen yhteisiä, isoja haasteita. Kielten ja kulttuurien uhanalaisuuden tutkiminen ja ei-toivotun kehityksen katkaiseminen on monilla alueilla vasta oraalla eikä sen merkitystä ole kaikkialla edes tiedostettu. Esimerkiksi Eduskunnan myöntämän erillisen määrärahan turvin toimivan Suomen sukukansaohjelman tavoitteet ovat perimmiltään samansuuntaisia tällaisen ajattelutavan kanssa, ja sen tueksi tarvittaisiin ajantasaista tutkimustietoa siitä, minkälaisin edellytyksin vähemmistökieliä voidaan tukea ja vahvistaa. (Selvitys Suomen sukukansaohjelmasta s. 32–42.)

Äidinkielisten kieliyhteisöjen ulkopuolella harjoitettavan uralilais-
ten vähemmistökielten tutkimuksen merkitystä ei ole syytä aliarvioida. Vaikka se auttaa ymmärtämään kansallisten kielten, kuten suomen, viron ja unkarin olemusta ja suhdetta muihin kieliin, sillä on korvaamaton merkitys vähemmän tutkittujen tai puutteellisesti dokumentoitujen uralilais-
ten vähemmistökielten kannalta. Niiden perustutkimus on tavallisesti puutteellista, ja esimerkiksi puhujamäärältään niinkin suuren kielen kuin mordvan osalta monia keskeisiä kielen ilmiöitä, kuten morfologista kompleksisuutta tunnetaan vain pinnallisesti.

Suomen sukukielten tutkimus eli fennougriistiikka on tutkimusala, jolla tarkoitetaan suomalais-ugrialaisten eli uralilaisten kielten tutkimusta. Suomessa sen keskeinen lähtökohta on muiden kuin kielikunnan yhteiskunnallisesti vahvimpien kielten suomen, unkarin ja viron tutkimus. Fennougriistiikka tarkastelee siten erityisesti pohjoisen Euraasian suomalais-ugrialaista kieltä, kielialueita ja -yhteisöjä. 2000-luvun alun akuuteimmat kysymykset liittyvät lukuisten suomalais-ugrialaisten kielten uhanalaisuuteen ja kielten vähemmistö-asemaan. Fennougriistiikkaan kytkeytyvät lisäksi läheisesti erilaisten ja eri-ikäisten kielikontaktitilanteiden selittäminen, kieli-alueiden ja kieliyhteisöjen muuttuminen. Suomella on pitkän perinteen ansiosta tämän tutkimusalueen erityisasiantuntemusta ja kansallinen tehtävä tiedon välittämisessä kansainväliselle tiedeyhteisölle, mutta sen lisäksi monet kielivähemmistöt tarvitsevat itse kieltään koskevaa asiantuntemusta ja tutkimustietoa. Sillä on erityistä merkitystä myös suomalaisen Venäjä-tutkimuksen tärkeänä osa-alueena.

Kotusta koskevassa arvioissa korostetaan sen merkitystä kansallisen kulttuurin kannalta tärkeille tehtäville, joihin on selvä julkinen intressi (Kotuksen arviointi s. 45). Sama pätee sukukielten tutkimukseen: sitä, mikä Kotuksessa on tehty, ei olisi tehty muualla. Jos Kotus ei vastaa sukukielten tutkimuksesta ja kehitä itseään siihen tarvittavana muistiorganisaationa, kuka sitten? ■

RIHO GRÜNTHAL
itämerensuomalaisten kielten professori
Helsingin yliopisto
Sähköposti: riho.grunthal@helsinki.fi

LÄHTEET

ALHONIEMI, ALHO 1996: Suomen fennougriistiikan tulevaisuudennäkymiä. – *Viritäjä* 81 s. 188–192.

rittäjä 100 s. 444–447.

KAHLA, MARTTI 2008: Julkaisujen vaihdolla luotu tutkimuskirjasto. – *Tieteessä tapahtuu* 7/2008 s. 20–26.

KKS = *Karjalan kielen sanakirja 1–6*. Lexica Societatis Fenno-Ugricae 16. Helsinki 1968–2005.

Kotuksen arviointi = *Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen (Kotus) arviointi*. Opetusministeriön työryhmämuistioita ja selvityksiä 2008:6. Helsinki: Opetusministeriö. http://www.min-edu.fi/OPM/Julkaisut/2008/kotimaisten_kielten.html?lang=fi&extra_locale=fi.

MdWb = *H. Paasonens mordwinisches Wörterbuch 1–6*. Lexica Societatis Fenno-Ugricae 23. Helsinki 1990–1999.

Selvitys Suomen sukukansaohjelmasta. Opetusministeriön työryhmämuistioita ja selvityksiä 2005:23. Helsinki: Opetusministeriö.

SKES = *Suomen kielen etymologinen sanakirja 1–7*. Lexica Societatis Fenno-Ugricae 12. Helsinki 1955–1981.

SSA = *Suomen sanojen alkuperä 1–3*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 556. Helsinki 1992–2000.

TANNER, SATU 2007: *Salaperäinen Suomen suku: Tutkimuslaitos Suomen suvun historiikki*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen verkkojulkaisuja 3. http://scripta.kotus.fi/www/verkkojulkaisut/julk3/Suomen_suku.pdf. Luettu 6.11.2008

TschWb = *Tscheremissisches Wörterbuch*. Lexica Societatis Fenno-Ugricae 32. Helsinki 2008.

LISÄÄ AIHEPIIRISTÄ

ALHONIEMI, ALHO 1977: Suomalaisen fennougriistiikan tulevaisuudesta. – *Viritäjä* 81 s. 188–192.

▷

- 1997: Fennougristiikan monet kasvot. – *Sananjalka* 39 s. 7–15.
- GRÜNTAL, RIHO – LAAKSO, JOHANNA 2001: Fennougristiikan nykypäivä ja tulevaisuus. – *Virittäjä* 105 s. 256–267.
- JANHUNEN, JUHA 1996: Fennougristiikan suhde naapuritieteisiin. – *Tieteessä tapahtuu* 14 s. 8–12.
- SAARIKIVI, JANNE 2001: Fennougristiikka: lingvistiikkaa vai filologiaa. – *Virittäjä* 105 s. 267–270.
- SAMMALLAHTI, PEKKA 1970: Suomalais-ugrilainen kielentutkimus 1960-luvun Suomessa. – *Virittäjä* 74 s. 357–372.

KOTUKSEN JA FENNISTIIKAN TULEVAISUUS

Opetusministeriö päätti kesällä 2007 teettää arvioinnin Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen asemasta sekä laitoksen organisaation ja hallinnon kehittämistarpeista. Arvioinnin valmistuttua ministeriö on nyt ehdottamassa tutkimuskeskukselle huomattavia henkilöstöresurssien leikkauksia. Tilanne on huolestuttava paitsi Kotuksen itsensä myös yliopistojen suomen kielen laitoksissa tehtävän tutkimuksen kannalta. Vaarantavatko suunnitellut säästöt koko alan tutkimuksen kehityksen? Seuraavassa tarkastelen asiaa erityisesti murteiden ja muun puhekielen tutkijan näkökulmasta.

KOTUKSEN TEHTÄVÄT

Kotuksen toimenkuvaan ovat kuuluneet suomen, ruotsin ja saamen kielten sekä Suomen romanikielen ja suomalaisen viittomaikielen tutkimus ja huolto. Näiden kielten lisäksi laitoksen tutkimusalaa ovat olleet eräät suomen sukukielet, kuten karjalan kielet, mansi ja mari. Kotuksen keskeisimpiä tehtäviä on ollut laajojen suomen ja ruotsin kielen historiallisten sanakirjahankkeiden edistäminen sekä nykykieltä kuvaavien sanakirjojen toimittaminen. Sanastontut-

kimuksen lisäksi Kotuksessa on ollut kielikartastohankkeita, jotka toteutetaan yhteistyössä ulkomaisten yliopistojen ja tutkimuslaitosten kanssa. Kotus on vastannut yhteiskunnallisista palvelutehtävistä kuten kieli- ja nimeineuvonnasta sekä erilaisten arkistokokoelmien huollosta ja kehittämisestä. Kotus julkaisee alaansa liittyvää kirjallisuutta ja pitää yllä suomensukuisia kieliä koskevaa kirjastoa.

Valtaosa Kotuksen nykyisistä tehtävistä on vakiinnutettu jo tutkimuskeskuksen perustamisvaiheessa. Laitoksen tutkimuspoliittista ohjelmaa on kuitenkin aika ajoin tarkistettu. Nykyisen Kotuksen toimenkuvaan ovat vahvasti vaikuttaneet erityisesti vuoden 1995 linjaukset, joissa tutkimusta pyrittiin suuntaamaan erillishankkeisiin. Uudeksi painoalaksi otettiin nykykieleen kohdistuva kielenkäytön tutkimus, johon sisältyvät sekä tekstintutkimus (viranomais- ja joukkotiedotustekstit) että puhutun kielen tutkimus. Nimistöntutkimuksen asemaa haluttiin vahvistaa laajentamalla näkökulmia sosio-onomastiikkaan. Huomiota kiinnitettiin lisäksi kielipolitiikkaan ja suomen kielen asemaan monikielisyvässä yhteiskunnassa. (Saukkonen 1996.) Nämä kaikki painopistealueet ovat muka-